

ייחוס הוולד בתרומת ביצית – עיון בשיטת הראשון לציון הרב עובדיה יוסף זצ"ל

א. פתיחה

הראשון לציון הרב עובדיה יוסף זצ"ל, מלבד גדלותו העצומה בתורה, היה מחבר פורה של פסקים ומאמרים, ועוד בחייו הוציא לאור עשרות חיבורים שכתב. גולת הכותרת של חיבוריו הייתה ללא ספק סדרת ספרי השו"ת המרכזית שלו – יביע אומר, ממנה יצאו לאור בין השנים תשי"ד – תשס"ד עשרה כרכים.

הרב יוסף כתב את תשובותיו בכל מקצועות ההלכה, ואף מקומן של התשובות בנושאי פוריות לא נפקד מהשו"ת. תשובתו הראשונה שפורסמה בענייני אבן העזר, תשובה לרב ציון לוי שבפנמה ממנחם אב תשי"ד (יביע אומר ח"ב אה"ז סי' א) עסקה בדין יחס הנולד מהזרעה מלאכותית ובשאלה האם ניתן לבצע הזרעה מלאכותית לפני טבילתה של האשה. הרב יוסף היה גם הפוסק הראשון שנתן תשובה בכתב המתירה בשעת הצורך ובתנאים מסוימים הפריה חוץ גופית (יביע אומר ח"ח אה"ז סי' כא). תשובתו בנושא נכתבה כבר בי"א מנחם אב תשל"ח, ימים ספורים לאחר הולדת התינוקת הראשונה בעולם שנולדה כתוצאה מהפריה חוץ גופית, ועוד קודם שהפכה הטכניקה הזו בארץ למעשית.¹

באופן עקרוני, ברגע שמוציאים ביציות מחוץ לגוף האישה ומפריים אותן במעבדה, ניתן להחזיר את הביצית המופרית לרחם של אישה אחרת מזו שממנה נלקחו הביציות. ואכן, הרופאים מציעים לאישה שאין לה אפשרות להרות מהביציות שלה לקבל תרומת ביצית מאישה אחרת, להפרות את אותה ביצית בזרע של הבעל, ולאחר מכן להחזירה לתוך הרחם שלה. כמו כן, אישה שרחמה אינו יכול להחזיק היריון או שהיריון מסכן את חייה, יכולה להפרות את ביציותיה בזרע בעלה, ולאחר מכן להשתיל את הביצית המופרית ברחם של אישה אחרת שתעבור במקומה את ההיריון – אם פונדקאית.

כמעט מהרגע בו התחילה אפשרות זו להיות מעשית, התעורר דיון נרחב בשאלה מי נחשבת לאמו של הוולד – בעלת הביצית או האם היולדת, ותשובות שונות נכתבו בעניין. בין הפוסקים שכתבו באריכות על שאלת יחס הוולד והאם (על פי סדר כתיבת התשובות): הרב זלמן נחמיה גולדברג בתחומין (ח"ה עמ' 248-259); הרב יעקב אריאל בשו"ת באהלה של תורה (ח"א סי' פ); הרב אליעזר יהודה וולדנברג בשו"ת ציץ אליעזר (חי"ט סי' מ); הרב שלמה גורן בשו"ת תורת הרפואה (עמ' 173-183); הרב שאול ישראלי בשו"ת חוות בנימין (ח"ב סי' סח). דווקא מדיון זה, נפקד מקומו של הרב יוסף, והוא מעולם לא פרסם בכתב תשובה שדנה בנושא זה.

במאמר זה ברצוני לדון בשאלה מדוע לא פרסם הרב יוסף תשובה מפורטת בעניין, כפי שעשה בסוגיות אחרות הקשורות לפוריות, וכפי שעשה בכל חלקי התורה, זאת למרות שהשאלה בעניין עלתה לפתחו פעמים רבות,² ולנסות לברר מה הייתה דעתו בעניין יחס הוולד לפי המקורות, בעל פה ובכתב, שבכל זאת מצויים בידינו. כמדומני, שהתשובה שתינתן כאן לשאלה השניה, תוכל לתת מענה גם לשאלה הראשונה.

¹ התינוקת הראשונה שנולדה מהפריה חוץ גופית נולדה ב-25/7/1978 בבריטניה. התאריך המופיע על גבי תשובת הגר"ע עובדיה הוא שלשה שבועות לאחר מכן. בארץ התחילו באופן מסודר לבצע הפריה חוץ גופית רק בשנת תשמ"ב (1982). הנתונים נלקחו מתוך האנציקלופדיה ההלכתית רפואית כרך ב, ערך הפריה חוץ גופית (עמ' 819-820).

² כפי שיתברר להלן. רק אציין עוד שבעבר שוחחתי עם הרב צבי רייזמן בנושא לאחר ביקורו אצל הרב יוסף, והוא מסר לי שכששאל את הרב יוסף לדעתו בעניין לא הסכים לומר אלא שזה נושא מסובך שצריך לדון בו בכובד ראש, ולא נענה לבקשתו של הרב רייזמן לכתוב תשובה מסודרת בנושא.

ב. עדות הראשון לציון הרב שלמה משה עמאר

עדותו של הראשון לציון הרב שלמה משה עמאר בעניין דעתו של הרב יוסף היא חד משמעית. במכתב בחתימת ידו, שפורסם בכתב העת אסיא (פז-פח, תש"ע, עמ' 101), כתב הרב עמאר שדעתו של הרב יוסף, כדעתו של הרב עמאר עצמו, שבעלת הביצית היא האם ההלכתית לכל דבר ועניין. את דעתו זו של הרב עמאר, בתוספת האמירה שזו גם דעתו של הרב יוסף, שמענו ממנו גם בעל פה במכון פוע"ה כמה וכמה פעמים.

גם הרב צבי רייזמן, בקונטרס שהוציא על השתלת שחלות (עמ' 163) הביא, שהרב יצחק פינץ מסר לו שדעתו של הרב יוסף היא שבעלת הביצית היא האם.³

ג. תשובות בעל פה שנרשמו על ידי הרב יהודה נקי

אמנם כשמעיינים בתשובותיו בעל פה של הרב יוסף שפורסמו בשו"ת מעין אומר חלק ח על ידי מי שהיה מזכירו האישי, הרב יהודה נקי, מצטיירת תמונה מורכבת.

שו"ת מעין אומר מורכב מתשובותיו של הרב עובדיה יוסף לשאלות ששאל הרב יהודה נקי בשביל אחרים שביקשוהו לשאול, או שאלות שנשאלו על ידי אחרים בנוכחותו של הרב נקי. הרב נקי רשם את כל השאלות והתשובות סמוך לנתינתם, והוציא אותן לאור כספר בתוספת הערות ודיונים ארוכים משלו באותן תשובות. השאלות והתשובות מנוסחות בצורה של דו שיח, וזאת "כדי לדייק בלשונו של רבנו במידת האפשר". מדובר בשאלות שנשאלו בשנים תשנ"ד – תשס"ה. הרב נקי מדגיש בהקדמותיו לספרים שלא ניתן לסמוך על תשובות אלו להלכה, אלא רק בתור סניף, שכן מדובר בשאלות שנשאלו במהירות ובזריזות בזמנים שהיה בהם לחץ, אולם כיוון שיש שאלות רבות בעניין, ניתן לראות את הכיוון ההלכתי המסתמן מהן. למעשה, הרב נקי רשם שם שש עשרה שאלות העוסקות בתרומת ביצית ופונדקאות, והרי הן לפי הסדר:

1. סימן א/א: מותר תרומת ביצית רק מיהודיה פנויה ואסור של גויים.
2. סימן א/ב: אני לא יכול להתיר (תרומת ביצית מאשת איש או מגויה), שיאמצו ילד.
3. סימן א/ג: תרומת ביצית רק מפנויה יהודיה, וחזר על כך שוב.
4. סימן א/ח תשובה לרב עזריה בסיס: אסור תרומת ביצית, רק מפנויה יהודיה ומי שמתיר מגויה אין הלכה כמותו.
5. שם מכתב מהרב שלום משאש שהתיר תרומת ביצית מגויה: בשום פנים ואופן, אל תעשו כן.
6. סימן א/י: עדיף לאמץ ילד מאשר תרומת ביצית מפנויה יהודיה.
7. סימן א/יא: תרומת ביצית זה ללא טעם, כי הזרע לא שלה ולא של בעלה ולא תעשה כן.
8. סימן א/יב לזוג שכבר עשו תרומת ביצית גויה ויש להם עוברים מוקפאים: יעשו מה שרוצים, הרב פיינשטיין מתיר, ולא אומר דעתי.
9. סימן א/יג: אשה גרושה מצווה גדולה שתתרום ביציות.

³ אמנם לא מובא שם האם הרב פינץ שמע זאת ישירות מהרב יוסף, או שמא שמע זאת מהרב עמאר, ואם כן אין זו עדות נוספת.

10. סימן ב/ג: אם פונדקאית – יש אוסרים ויש מתירים ולא רוצה להיכנס, אף על פי שמתיר תרומת ביצית פנויה, בפונדקאית לא מתיר, הוא נחשב כבן הפונדקאית ויש בזה חששות של יוחסין וממזרות.

11. סימן ב/ד: בתרומת ביצית העיקר שתהיה פנויה יהודיה ולא יעשו קרובות משפחה, אין חובה להקפיד על רישום, אבל עדיף לעשות.

12. סימן ב/ה: לדעתי מותר תרומת ביצית רק מפנויה יהודיה. מגויה אסור שאם כן יצטרכו לעשות טבילה כשייולד.

13. סימן ב/ז: לא התרתי תרומת ביצית נשואה, ואפילו אמרתי חזורני בי, גויה אסור, אין בזה פריה ורביה כי זה לא שלך ולא שלה, זה גוי.

14. סימן ב/ט: תרומת ביצית מאחות אישה: אין איסור אבל לא כדאי.

15. סימן ב/י: לא התרתי פונדקאות אפילו מפנויה יהודיה.

16. סימן ב/יא לרב עזרא בר שלום: תרומת ביצית של גויה שנולדו ילדים אין צורך לגייר, רואים ממי זה יצא וזה העיקר.

מהתשובות הללו עולה בצורה ברורה שהרב יוסף לא המליץ על תרומת ביצית, אולם הסכים להתיר זאת בשעת הצורך בתנאי שייקחו את הביצית מיהודיה פנויה. לעומת זאת, פונדקאות לא הסכים הרב יוסף להתיר בכלל.

בעניין יחס הוולד: בשלוש תשובות אמר הרב יוסף כנימוק לאסור תרומת ביצית מגויה, שהוולד מתייחס אחרי בעלת הביצית. לעומת זאת בשתי תשובות אמר הרב יוסף שהוולד מתייחס אחרי האם היולדת. לעניינינו חשובה בעיקר התשובה האחרונה (מס' 16), בא הורה הרב יוסף לאחר מעשה שאין צורך לגייר תינוק שנולד מתרומת ביצית של גויה ליולדת יהודיה. שאר התשובות נאמרו קודם מעשה.

בכל אופן מתשובות אלו עולה שלכתחילה חשש הרב יוסף לשתי השיטות להחמיר, אולם בדיעבד לפחות במקרה אחד הורה שאין צורך לגייר תינוק שנולד לאישה יהודיה מתרומת ביצית של גויה.

ד. עדות הרב אליהו שטרית

הרב אליהו שטרית, שלמד בחברותא עם הרב עובדיה יוסף, הוציא לאור לאחר פטירתו את הספר "רבנו", ובו עדויות על פסיקות הרב יוסף שנרשמו החל משנת תשנ"ו.

בספרו (עמוד 85) הובא, שהרב עובדיה יוסף אמר לו שיש ספק אחרי מי מתייחס הוולד, ובעדות מו' באלול תשס"ג, הובא מקרה שבו נשאלה שאלה על פונדקאית גויה לאחר מעשה:

שאלו את רבנו ממקסיקו על תינוק שנולד אחרי שהיה בבטן אשה פונדקאית גויה, ושאלו איך ינהגו עם הילד, ורבנו ענה, שהילד הזה הוא ספק גוי שלא ימולו אותו, וימתינו שיגדל קצת, ויהיה בעל שכל, אז יגיירו אותו לחומרא.

ה. עדות הרב מרדכי טולדאנו

הרב מרדכי טולדאנו, חתנו של הרב עובדיה יוסף, כתב במכתב שנשלח בערב יום כיפור תשע"א לרב צבי רייזמן, שנכנס לחותנו הרב יוסף, בעניין תרומת ביצית מגויה, ואמר לו:

שעובר הנולד מתרומת ביצית צריך גירות... אם כי לא ברור לי אם דעתו שצריך גיור מדין ודאי או מדין ספק.

ו. עדות הרב אלחנן לואיס

הרב אלחנן לואיס, רב משיב במכון פוע"ה העיד בפניי בתאריך כ"א באייר תש"ע, שזוג שהיו בטיפולו ונזקקו לפונדקאות, נלקחו על ידי רב מסוים באותו בוקר לרב עובדיה יוסף, ותשובתו של הרב יוסף כפי שנמסרה לאותו רב הייתה שבקושי יש מקום להתיר פונדקאית יהודיה, אבל בשום פנים ואופן אי אפשר להתיר פונדקאית גויה.

ז. תשובות קצרות בכתב

מצויות בידינו שתי תשובות קצרות מאוד בכתב ידו של הרב עובדיה יוסף משנותיו האחרונות, המתייחסות גם הן לשאלת הייחוס. בח' בשבט תשע"ב ענה הרב עובדיה יוסף לשאלתו של הרב חיים וידאל על גיור וולד שנולד לאישה יהודיה הנשואה לגוי מתרומת ביצית גויה, כשהאם אינה שומרת מצוות. הרב וידאל, בעקבות עדותו של הרב שלמה משה עמאר (שהובאה לעיל) הניח באופן פשוט שלדעת הרב יוסף בעלת הביצית היא האם, ולכן לא שאל האם הוולד צריך גיור, אלא האם ניתן לגיירו כעת. תשובתו של הרב יוסף:

יש למולו ולא לגיירו עד שתחזור אמו בתשובה שלמה.

מצד אחד, מדברי הרב יוסף עולה שהוולד צריך גיור (אם כי הוא התייחס לשאלת השואל, שהניח זאת כדבר מובן מאליו). מצד שני, העובדה שהורה למול את הילד מוכיחה שיש להתייחס אליו לפחות כאל ספק יהודי, שהרי אם הוא גוי גמור (אב גוי כמתואר בשאלה, ובעלת ביצית גויה), אין שום עניין למולו, ואדרבה מילתו עלולה להטעות ולהחשיב את הילד כיהודי. הצורך במילתו, מוכיח שלפחות לחומרא התייחס הרב יוסף ליולדת כאל אמו של הוולד.

בי"ב בכסלו תשע"ג ענה הרב יוסף תשובה קצרה בכתב לחתנו, הרב יעקב צ'יקוטאי, ששאל אותו כיצד לנהוג במילתו של תינוק שנולד מביצית של יהודיה לפונדקאית גויה. תשובתו של הרב יוסף הייתה:

למול אותו ככל ילדי ישראל עם הברכות כרגיל, טוב מאוד שייעץ להורים גם להטבילו לשם גירות.

מדברים אלו משמע שעיקר דעתו היא שאכן בעלת הביצית היא האם, אולם בכל זאת חשש גם לדעה שהיולדת היא האם, ולכן הורה להעדיף גיור לחומרא.

ח. מסקנות

אם נעיין בכלל העדויות בעל פה ובכתב שיש לנו על שיטתו של הרב עובדיה יוסף בעניין ייחוס הוולד לאחר תרומת ביצית או פונדקאות, נראה בצורה די ברורה, שהרב יוסף מעולם לא הכריע בדבר בצורה מוחלטת. אמנם כנראה בתחילה נטה יותר לדעה שהיולדת היא האם (שהרי הסכים להתיר תרומת ביצית בתנאים מסוימים, ואילו פונדקאות לא התיר כלל, ועוד יש עדות שבדיעבד לאחר מעשה לא הצריך גיור את הנולד לבעלת ביצית גויה) ואילו בסוף ימיו נטייתו הייתה לכך שבעלת הביצית היא האם ההלכתית, אולם גם אז לא הכריע בדבר לגמרי, ועדיין התייחס לחומרא לנולד מביצית גויה ליולדת יהודיה כאל יהודי הצריך מילה, וכן להפך – לנולד לפונדקאית גויה כצריך טבילה לשם גירות לחומרא.

נראה שזו גם הסיבה שבסופו של דבר הרב יוסף מעולם לא כתב תשובה בנושא, משום שלא הכריע בדבר בצורה מוחלטת.

בעניין זה, שעולה כמעט מכל העדויות לעיל, יש סתירה אחת ברורה – עדותו החד משמעית של הרב שלמה משה עמאר, ולפיה בעלת הביצית היא האם לכל דבר. לאחר העיון, נראה לענ"ד לומר כך: כל העדויות האחרות שהובאו כאן, הינן של רבנים חשובים, אולם אף אחד מהם אינו פוסק הלכה בסדר גודל של הרב עמאר, וגם אף אחד מהם לא בא להביע את עמדתו האישית בדבר. לעומת זאת, הרב עמאר, שהינו פוסק הלכה חשוב בפני עצמו ואחד מגדולי הדור, כתב במכתבו (הנ"ל) שדעתו האישית היא שבעלת הביצית היא האמא (וכן שמענו במכון פוע"ה מפיו במספר הזדמנויות), והוא העלה כן בפני הרב יוסף, והוסיף שהרב יוסף הסכים עמו. כפי שראינו לעיל, כנראה שאכן זו הייתה נטייתו של הרב יוסף בסוף ימיו, אולם בניגוד לדעתו ההחלטית של הרב עמאר בעניין, הרי שדעתו של הרב יוסף לא הייתה מוחלטת.

לכן, הדעה שהתקבלה בציבור (אותה רואים ממכתבו של הרב וידאל, ועוד קודם לכן, מהמכתב של פרופסור ריצ'ארד חיים גראזי, שעליו ענה הרב עמאר), ולפיה דעתו של הרב עובדיה הייתה שבתרומת ביצית ופונדקאות הולכים אחרי בעלת הביצית, אינה מדויקת, משום שהרב יוסף לא הכריע בדבר בצורה מוחלטת עד סוף ימיו, והעדיף להשאיר את ההלכה למעשה בגדר של ספק.

ייחוס הוולד בתרומת ביצית –

השלמה לדיון על שיטת הגר"ע יוסף

בעקבות פרסום מאמרי 'ייחוס הוולד בתרומת ביצית'⁴, ובעיקר חלקו הראשון שבו אספתי את העדויות בכתב ובעל פה, על שיטתו של הראשון לציון הרב עובדיה יוסף זצ"ל בעניין זה, הגיעו אליי מספר תגובות וידיעות חדשות, ואני מבקש לצרף אותן כאן:

א. מכתב הרב יוסף לרב ירון נבון

בכ"א אייר תשע"ג, שלח הרב ירון נבון, דיין בבית דין לממונות בתל אביב, מכתב לראשל"צ הג"ר עובדיה יוסף זצ"ל, עם שאלה למעשה בעניין ילדים שנולדו מתרומת ביצית של גויה למשפחה שאינה שומרת מצוות. מהו דינם של הילדים?

הרב נבון כתב במכתבו על הסתירה בין מה שמפרסמים בשמו שבעלת הביצית היא האם, לבין תשובתו של הרב יוסף שנכתבה במעין אומר (חלק ח סימן ב/יא, הובאה במאמרי הנ"ל בעמ' 104). תשובתו של הרב יוסף, שנרשמה בכתב ידו ובחתימתו בכ"ה אייר באותה שנה, הייתה: "כשיגדלו הנערים יגיירו אותם ויתחנכו בתורה ובמצוות. בינתיים לרשום אותם במועצה הדתית שצריכים גיור". הרב יוסף לא התייחס בתשובתו לסתירה עליה הצביע הרב נבון.

רואים כאן בצורה ברורה, שהרב יוסף הצריך גיור לנולדים מתרומת ביצית, ולכאורה משמע מזה שאכן בעלת הביצית היא האם.

למרות זאת, נראה שגם כאן הדברים לא מוכרעים בצורה מוחלטת. שכן הרב לא כתב שיש לרשום את הילדים כגויים, אלא רק שצריכים גיור. אפשר לדקדק מכאן שהצורך בגיור הוא רק לחומרא, ולא צורך מוחלט, ועדיין הדברים אינם מוכרעים.

ב. עוד על תשובת הרב יוסף לרב עזרא בר שלום

¹. הרב אריה כץ, ייחוס הוולד בתרומת ביצית, אסיא צט-ק, 101-108 (תשע"ו).

כאמור במאמרי הנ"ל (שם), התשובה הברורה ביותר של הרב יוסף, שממנה עולה לכאורה שהיולדת נחשבת לאם, נרשמה בספר מעין אומר כתשובה לרב עזרא בר שלום. בעקבות המאמר, התקשר אליי מורה הוראה מסוים, ואמר שהוא דיבר עם רב שטוען ששאל את הרב בר שלום על תשובה זו, והרב בר שלום ענה לו שהדברים לא היו כך אלא בעניין אחר לחלוטין.

מכיוון שיצא ערעור על התשובה, שוחחתי שוב בעניין עם הרב יהודה נקי, שרשם תשובה הזו, ואמר לי שגם הוא שמע את השמועה הזו, אבל הוא עצמו היה נוכח בזמן שהרב יוסף ענה את התשובה לרב בר שלום, והדברים היו בדיוק כפי שהם רשומים במעין אומר.

כלומר שמה שקובע הוא מבטן מי יצאו הילדים, ולכן אין צורך לגייר מי שנולד לאישה יהודיה מתרומת ביצית של גויה.

על מנת לאמת את הדברים מעבר לכל ספק, שוחחתי בעצמי עם הרב בר שלום, ואמר לי בצורה חד משמעית שהדברים היו בדיוק כפי שהם מופיעים בשו"ת מעין אומר, והרב יוסף אמר לו באופן ברור שאין צורך בגיור לנולד מתרומת ביצית גויה.

אם כך, שני עדים נאמנים מעידים על אותו מקרה מסוים, שבו נשאלה הלכה למעשה, והרב יוסף הורה שאין צורך לגייר ולד הנולד מתרומת ביצית, כיון שהעיקר הוא מרחם מי יצא הילד.

ג. סיכום

מהדברים האמורים עולה ומתחזקת שוב מסקנתי במאמר הנ"ל, שהרב יוסף מעולם לא הכריע בצורה ברורה ומוחלטת מי אמו של הוולד – בעלת הביצית או היולדת, אך בהחלט רואים שבתחילה נטה לתמוך בדעה שהיולדת היא האם, ואילו לקראת סוף ימיו צידד יותר בדעה שבעלת הביצית היא האם.